

Gelişmekte Olan Ülkelerde Demokrasinin Ekonomik Büyüme Etkisi

Asiye TÜTÜNCÜ (<http://orcid.org/0000-0001-9473-9401>), Department of Banking and Finance, Kastamonu University, Turkey; e-mail: tncasiye@gmail.com

The Effect of Democracy on Economic Growth in Developing Countries

Abstract

The factors effecting economic growth of countries have changed after globalization movements began. Various studies showed that the effects of economic factors have remained insufficient in explaining economic growth and suggested the democracy level as a new explanatory variable in growth studies. In relation to growth-democracy nexus, this study aims at exploring the effect of democracy on economic growth in developing countries for 1992-2017 using Kónya (2006) panel causality test. According to results, the effect of democracy on economic growth is negative in Argentina, Brazil, Bulgaria, Indonesia, Armenia, Malaysia, Nigeria, Peru, Chile and Turkey; the effect of democracy on economic growth is positive in China, Georgia, Hungary, Macedonia, Egypt, Romania and Russia. Finally, no relationship between democracy and economic growth has been found in Azerbaijan, South Africa, India, Paraguay and Ukraine.

Keywords : Democracy, Economic Growth, Kónya (2006) Panel Causality Test.

JEL Classification Codes : D72, O1, C23.

Öz

Küreselleşme hareketlerinin başlamasından sonra ülkelerin ekonomik büyümelerini etkileyen faktörler değışiklik göstermiştir. Yapılan incelemelerde, iktisadi faktörlerin ekonomik büyümeyi açıklamakta, tek başına yetersiz kaldığı görülmüştür. Böylece, genellikle gelişmiş ülkelerde benimsen demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada, 1992 - 2017 dönemi ele alınarak gelişmekte olan 24 ülke için demokrasinin ekonomik büyüme etkisi Kónya (2006) panel nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Endonezya, Ermenistan, Malezya, Nijerya, Peru, Şili ve Türkiye için demokrasinin ekonomik büyümeyi negatif etkilediği; Çin, Gürcistan, Macaristan, Makedonya, Mısır, Romanya ve Rusya için demokrasinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği; Azerbaycan, Güney Afrika, Hindistan, Paraguay ve Ukrayna için ise, demokrasi ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler : Demokrasi, Ekonomik Büyüme, Kónya (2006) Panel Nedensellik Testi.

1. Giriş

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkelerin ekonomik yapıları, gelişmişlik seviyeleri ve ekonomik büyüme hızları farklılaşmaktadır. Özellikle 1970'li yıllarda ülkeler arasında gerçekleşen ekonomik farklılıkların hızlı bir şekilde arttığı gözlenmiştir. Ancak, iktisat politikasının bu durumun tam olarak nedenini belirlemede yetersiz kalması üzerine kurumsal faktörlerin etkisini inceleyen çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Kurumsal yapının en önemli değişkenleri arasında yer alan demokrasi ve özgürlükler, kurumsal yapının etkinliği hakkında bilgi vermektedir. Ülkelerin ekonomik gelişmesini etkileyen kurumsal faktörler birey ve toplum ilişkilerini inceleyerek düzenleyici kurallar oluşturulmakta ve bu kuralların gelişimine yardımcı olmaktadır (Acaravcı & Erdoğan, 2015: 359; Beşkaya & Menan, 2009: 48).

Demokrasinin evrensel olarak kabul edilebilir tek bir tanımı olmamasına rağmen ifade edildiğinde genel olarak ne anlama geldiği anlaşılmaktadır. Demokrasi, bir ülkede yaşayan bireylerin yöneticileri göreceli olarak kontrol altına aldığı bir süreç olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda bireylerin temel ifade özgürlüklerini, dini inançlarını ve politik görüşlerini garanti altına almak anlamına da gelebilmektedir (Rao, 1985: 68-69). Soğuk Savaş sonrası, 1970'lerin başlarında başlayan küçük demokratikleşme dalgasının dünya çapında hızla yayıldığı gözlenmiştir. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, yalnızca Doğu Avrupa'da değil, aynı zamanda Amerika, Sahra altı Afrika ve Asya'da liberal demokratik kurumların kurulmasının ya da var olan kurumların yeniden düzenlenmesinin önünü açmıştır. 1990 ve 2000'li yılların başında demokrasiye ilişkin geri dönüşler yaşanmaya başlanmıştır. Birçok ülke, demokrasi ile ilişkili siyasi dalgalanmalara uyum sağlamaya çalışmıştır. Hızla artan demokratik kurumlar, kırılgan ekonomik yapıya sahip veya var olan sınıf ve etnik çatışmaların devam ettiği ülkelerde çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Freedom House tarafından oluşturulan demokrasi endeksine göre olumsuz durum değişikliği yaşayan (özgürden kısmen özgürlüğe veya kısmen özgür statüsünden özgür değil statüsüne geçiş yapan) 23 ülkeden neredeyse üçte ikisi (%61) 1988'den sonra olumlu bir statü değişikliği kazanmıştır. Bu ülkelere örnek olarak gösterilen Macaristan 1990'da özgür statüsünde iken arka arkaya beş yıl düşüş yaşamış ve 13 yıl boyunca gerçekleşen iyileşmeden sonra kısmen özgür statüsüne geri dönmüştür (Freedom House, 2018). Benzer şekilde Endonezya'da 1990'lı yılların sonunda özgür değil statüsünden kısmen özgür statüsüne geçmiştir.

Lipset (1959)'e göre demokrasiyi kurmak ve korumakta ekonomik ve politik yapı en önemli değişkenlerdir. Ülkelerde eğitim seviyesinde yaşanan iyileşmeler bireylerin bakış açılarını değiştirmektedir. Beraberinde bireylerin servet düzeylerinde artış olması, orta sınıfa genişletmekte ve politik güçler arasında rekabetçiliği tetiklemektedir. Aslında ekonomik gelişme, bireylerin eğitimini ve dolayısıyla servetini arttırmanın yanı sıra bireyler arası gelir gruplarında eşitsizliği azaltmaktadır. Bu durumda piramit biçiminde tarif edilen sınıf yapısını bozarak orta sınıfın genişlemesine ve dolayısıyla demokratik olgunun yayılmasına neden olmaktadır. Eğitimin demokratikleşme sürecinde bir koşul olmamakla birlikte süreç olumlu yansıdığı söylenebilir (Yay, 2002: 34-35). Fukuyama (2011) çalışmasında, kültürel yapının uluslararası alanda yayıldığı ve beraberinde demokrasinin ve liberalizmin de

küreselleşen dünyanın unsurları olduğunu ifade etmiştir. Böylece, sanayileşme sürecinin tamamlanmış batılı devletleri etkileyen bu hareketlerin çok uluslu şirketler tarafından diğer ülkelere yayılacağı ve bu ülkelerde gerekli olan kültürel ve siyasi değişimin sağlanacağını belirtmektedir (Acaravcı & Erdoğan, 2015: 360). Ancak Nelson ve Singh (1998), gibi özellikle politik ve sosyoloji bilimi ile ilgili olan araştırmacılar demokrasinin ekonomik gelişme üzerindeki olumlu etkisinin sadece gelişmiş ülkeler için geçerli olduğunu ifade etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler için bu durumun tersi geçerlidir. Az gelişmiş ülkelerde yaşayan fakir bireyler demokrasi, politik ve siyasi özgürlükler gibi kavramlar ile ilgilenmediği, ancak bu kavramlar ile endüstriyel gelişimini tamamlayan toplulukların ilgilendiği belirtilmektedir. Bu bireyler için demokrasi çoğu zaman bir lükstür.

Bu çalışmada, gelişmekte olan ülkeler için demokrasinin ekonomik büyüme etkisi, Konya (2006) panel nedensellik testi ile incelenerek literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmanın giriş bölümünün ardından ikinci bölümde demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkin savunulan yaklaşımlar ifade edilmiştir. Literatür bölümünün yer aldığı üçüncü bölümü, veri setinin tanımlandığı dördüncü bölüm izlemektedir. Beşinci bölümde ise yöntem ve bulgular ifade edilerek sonuç bölümünde ampirik bulgular yorumlanmıştır.

2. Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Evrensel bir siyasi unsur olarak kabul edilen demokrasinin, ülkelerin demokratikleşme hareketlerinin hızlandığı 1980'li yıllardan sonra, ekonomik gelişme ile arasındaki ilişki akademik araştırmaların konusu olmaya başlamıştır. Bu bağlamda literatürde çatışma yaklaşımı, bağdaşma yaklaşımı ve şüpheli yaklaşım olmak üzere üç farklı bakış açısı bulunmaktadır.

2.1. Çatışma Yaklaşımı

Çatışma yaklaşımı demokrasinin büyümei negatif etkilediği görüşüne dayanmaktadır. Konuyla ilgili ilk ifadeler De Schweinitz (1959), Galenson (1959) ve Lipset (1959) tarafından demokrasinin ekonomik büyümei geri planda tuttuğu iddiası ile oluşmuştur. İlerleyen dönemlerde Lipset (1959)'in çalışmasını da temel alan Huntington (1968)'nin etkisinde bu görüş literatürde kabul görmüştür (Przeworski & Limongi, 1993: 54). Lipset (1959) hipotezine göre, demokratik olmayan rejimler, büyüme için gerekli olan zorlu ekonomik politikalar uygulayabilir. Bunun yanı sıra etnik, dini ve sınıf mücadelelerinden kaynaklanan düşük gelirliilerin ve emeğin büyüme geciktirici taleplerini bastırabilirler. Demokrasinin geçerli olduğu ülkelerde bu tür çatışmalar kolaylıkla engellenemez. Ekonomik gelişme için öncelikli olan piyasalara ilişkin politikalar otoriter rejimlerin geçerli olduğu ülkelerde kolaylıkla uygulanabilir (Doucouliagos & Ulubaşoğlu, 2005: 63).

Demokratik rejimler, siyasi ve sivil özgürlüklere dayanmaktadır. Bu nedenle, sosyal bölünmeyi alevlendirmek için hareket etmekte ve hükümetin hızlı ve etkili davranma kapasitesini zayıflatmaktadır. Ancak otoriter rejimler, muhalefet ve çatışmayı daha iyi kontrol altına almak için düzenlemelere sahiptir. Bu rejimler, hesap verilebilirliğin talep

edilebileceği bir politika mekanizmanın bulunmamasından dolayı çoğunluğun değil azınlığın yarar sağladığı politikaları izleyebilir ve böylece ihtiyaç duyulan sermaye birikimini teşvik edebilir (Sirowy & Inkeles, 1990: 129-132). Ayrıca demokrasinin geçerli olduğu ülkelerde yetkililer seçimle yönetime gelmektedir. Bu nedenle, yetkililer tekrar seçilebilmek amacıyla çıkar gruplarına hizmet etme eğilimindedir. Bu durum kaynakların yanlış alanlara aktarılmasına ve dolayısıyla ekonomik büyümenin engellenmesine neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde demokrasi ve politik özgürlükler, politikacılar ve bürokratların aralarında olduğu rüşvet ve yolsuzlukla iç içedir. Ayrıca, ülkenin ekonomisinden pay almak amacıyla demokratik rejimler rant aramayı teşvik ederek büyümeyi yavaşlatmaktadır ve işgücü piyasasını iyileştirmektedir. Bu durum milli çıktıda maliyeti arttırıcı rol oynamaktadır. Politik özgürlükler ve demokrasi mali disiplin, kanunlar ve hatta hükümetlerin temel görev ve sorumluluklarını yerine getirme konusundaki mesruiyetinde devletin etkinliğini kötü etkileyebilir. Son olarak, otoriterliği destekleyenler az gelişmiş ülkelerdeki demokrasi rejimlerinde tasarrufları geri planda tutarak üretimi teşvik ederken, otoriter rejimler tasarrufları arttırarak ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir (Nelson & Singh, 1998: 677).

2.2. Bağdaşma Yaklaşımı

Demokratikleşmeyi destekleyen araştırmacılar, otoriter rejimi destekleyenlerin görüşlerine karşı çıkmaktadır. Olson (1996), gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde var olan eğitim sorunları, etnik ve dini çatışmalar gibi çeşitli nedenlerle ekonomik büyüme ve demokrasi hareketlerinin birlikte uygulamakta zorluk yaşanacağını belirtmektedir. Bu durumda demokrasinin ekonomik büyümeyi destekleyeceğini öne sürmektedir. Bu görüş literatürde, bağdaşma yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Bağdaşma yaklaşımı, ekonomik gelişme için gerekli anlaşmaları uygulamak, yasaları korumak ve düzeni sağlamak için bir otoritenin gerekli olduğunu kabul etmektedir. Ancak gelişme sürecinin, vatandaş hakları ve özgürlükleri açısından merkezi bir otorite tarafından yönetilmesi gerektiği varsayımına kesinlikle karşı çıkmaktadır (Acaravcı & Erdoğan, 2015: 359; Sirowy & Inkeles, 1990: 132).

Sosyal bilimcilere göre, demokrasinin ekonomik gelişme şartları arasında yer almasına neden olan faktörler, ifade ve örgütlenme özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, çok partililik ve seçimlerin özgürlüğü, insan haklarının varlığı ve korunması ve son olarak güçler ayrılığıdır. Bu faktörler yardımıyla demokrasi, ekonomik gelişmeye pozitif yansımaktadır (Doğan, 2005: 4; Adejumbi, 2000: 4). Bhagwati (2002) çalışmasında demokrasinin ekonomik büyümeyi piyasalar yoluyla etkilediğini vurgulamaktadır; demokratik ortamda piyasalar gelişecek ve rekabet imkânları artacaktır. Ayrıca Persson (2004) demokrasinin sosyal altyapıyı iyileştirdiği, böylece serbest ticaret sistemine katkı yaptığını ifade etmektedir (Doğan, 2005: 5). Barro (1996: 4) çalışmasında aşağıda yer alan durumlar dikkate alındığında demokrasinin geçerli olduğu bir ülkede yaşamının, otoriter bir ülkede yaşamaya göre daha elverişli olduğunu ifade etmektedir.

- Bir ekonominin uzun vadeli büyüme seviyesi ne olursa olsun, demokratik bir rejimde ekonomik sonuçlarda diğer rejimlere göre daha az istikrarsızlık yaşandığını göstermektedir.
- Sivil özgürlüklerin ve siyasi hakların varlığının bir ekonominin dış ortamdaki değişikliklere uyum sağlama kapasitesini geliştirdiğini göstermektedir.
- Demokrasiler, daha iyi çıktıların üretildiğini göstermektedir.

2.3. Şüpheli Yaklaşım

Şüpheli yaklaşım, çatışma ve bağdaşma yaklaşımının demokrasi ve ekonomik büyüme arasında ilişki olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır. Bu yaklaşımı destekleyenlere göre, ekonomik büyüme sürecinde politik rejim tek başına yeterli ve önemli değildir. Önemli olan kurumsal yapının faktörleri ve işleyişidir. Bu faktörler, siyasi partilerin yapısı, ekonomiye devlet müdahalesinin düzeyi ve biçimi, sanayileşme modeli (emek yoğun veya sermaye yoğun) ve kültürel çevredir (Sirowy & Inkeles, 1990: 134). Demokrasi, kendi içinde bir siyasi proje olarak düşünülmektedir ve doğrudan ekonomik kalkınma ile ilişkilendirilmemelidir. Bir politik rejimin doğası, bir ülkedeki ekonomik büyüme ve gelişme oranını mutlak olarak belirleyemeyebilir. Bazı ülkelerdeki otoriter rejimler, ekonomik disiplin ve yapısal reformlar, ülkelerindeki ekonomik büyüme neden olabilir. 1970'lerde ve 1980'lerde Latin Amerika'da bürokratik otoriter rejim ve 1980'lerde ve 1990'ların başında Doğu Asya'daki gelişimsel otorite bu bağlamda örnek olarak gösterilebilir (Adejumobi, 2000: 5).

Ekonomik gelişmede önemli olan rejim şekilleri veya yönetim sistemleri değil her ülkenin kendine ait olan doğal dengesidir (Doğan, 2005: 7). Bu duruma ek olarak Przeworski ve Limongi (1993: 51)'e göre, güvenli mülkiyet hakları ekonomik büyümeyi desteklese de demokrasilerin veya otoriter rejimlerin bu hakları daha iyi güvenceye alıp almadığı tartışma konusudur. Demokrasinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği görüşünün temeli acil tüketim için yatırımların azaltılacağı görüşüdür. Söz konusu baskılar karşısında kurumsal olarak yalıtılmış devletler direnebilirken, demokratik devletler direnememektedir. Otoriter yöneticiler ise, toplam çıktının maksimize edilmesine ilgi göstermemektedir. Bu nedenle ülkelerin yönetim şekilleri ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulunmamaktadır.

3. Literatür

Ülkelerin yönetim biçimlerinin ekonomik büyümeleri üzerindeki etkisi uzun yıllardır literatürde tartışılan konular arasında yer almaktadır. Ancak ampirik çalışmalar, özellikle 1980'li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Teorik ve ampirik literatür genellikle demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki etrafında şekillenmiştir. Halkın yönetimde daha fazla söz sahibi olduğu bu yönetim şeklinin, ülkelerin en önemli gelişme göstergesi olan ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılması, yönetim biçimlerinin ekonomi politikalarında gerçekleşen etkinliğini belirlemek açısından önemlidir.

Literatürde demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisini araştıran çalışmalar, çatışma, bağdaşma ve şüpheli yaklaşımlar ayırımında incelenmiştir. Bu nedenle literatürde yapılan çalışmalar söz konusu yaklaşımı destekleyenler dikkate alınarak Tablo 1, 2 ve 3 yardımıyla özetlenmiştir.

Tablo: 1
Çatışma Yaklaşımını Destekleyen

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem
Feng (1997)	1960-1980	96 Ülke	3 Aşamalı EKK
Barro (1996)	1960-1990	100 Ülke	Regresyon Analizi
Narayan vd. (2011)	1972-2001	Gabon ve Sierra	Granger Nedensellik
Rachdi & Saidi (2015)	1983-2012	MENA Ülkeleri	GMM, Sabit ve Rassal Etkiler
Acaravcı vd. (2015)	1999-2012	15 MENA Ülkesi	Durbin ve Hausman Panel Eşbütünlüşme, AMG Katsayı Tahmircisi
Erkuş & Karamelikli (2016)	1950-2010	Türkiye	ARDL Sınır Testi
Bozkurt vd. (2018)	1972-2016	Arjantin, Çin, Endonezya, Güney Afrika	Panel Eşbütünlüşme ve Nedensellik Testi, AMG Katsayı Tahmircisi

Demokrasinin ekonomik büyüme engellendiğine yönelik ilk çalışma, Galenson (1959) tarafından yapılmıştır (Prezeworski & Limongi, 1993: 54). Çatışma yaklaşımının ilk destekçileri arasında, De Schweinitz (1964), Rao (1985) ve Huntington (1968) yer almaktadır. Teorik araştırmalar ile bu yaklaşımı destekleyen araştırmacılar, demokrasi acil alınması gereken tüketim ve yatırım kararlarının engellenmekte ve bu rejim ile ülke yönetiminin halka bırakılmasının ekonomik gelişme sürecini yavaşlattığını ileri sürmektedir. Huntington'un (1968) demokrasinin sadece siyasi ve sivil özgürlükler üzerinde etkili olduğunu hükümetlerin hızlı ve etkili davranmasını engellediğini ifade etmektedir. Rao (1985)'e göre, özellikle üçüncü dünya ülkelerinde demokrasi ile yönetilen ülkeler diktatör rejim ile yönetilen ülkelere göre daha kötü durumdadır.

Tablo: 2
Bağdaşma Yaklaşımını Destekleyenler

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem
Helliwell (1992)	1960-1985	125 Ülke	Havuzlandırılmış EKK
Lebnang (1997)	1960-1989	91 Ülke	Korelasyon Analizi, Havuzlandırılmış EKK
Nelson & Singh (1998)	1970-1989	Az Gelişmiş Ülkeler	Regresyon Analizi
Yay (2002)	1986-1990	55 Gelişmekte Olan Ülke	Regresyon Analizi
Krieckhaus (2006)	1960-2000	Latin Amerika ve Asya Ülkeleri	Havuzlandırılmış EKK
Aghion vd. (2007)	1963-2003	180 Ülke	Havuzlandırılmış EKK
Altan & Çelebioğlu (2011)	1995-2009	Avrupa Ülkeleri	Mekânsal Veri Analizi
Narayan vd. (2011)	1972-2001	Botswana, Madagaskar, Ruanda, Güney Afrika, Svaziland	Granger Nedensellik
Jaunky (2013)	1980-2005	28 Sahra-Altı Afrika Ülkesi	Panel Eşbütünlüşme ve Hata Düzeltme Modeli
Masaki & Van de Walle (2014)	1982-2012	Sahra-Altı Afrika	Havuzlandırılmış EKK, Sabit ve Rassal Etkiler
Acaravcı & Erdoğan (2015)	1984-2012	Türkiye	ARDL Sınır testi, Granger Nedensellik
Salahodjaev (2015)	1970-2013	93 Ülke	EKK
Koçak & Uzay (2017)	1975-2014	Türkiye	JJ Eşbütünlüşme ve Maki Eşbütünlüşme
Şahin (2017)	1995-2015	Geçiş Ekonomileri	Pedroni Eşbütünlüşme
Bozkurt vd. (2018)	1972-2016	Brezilya, Şili, Hindistan ve Türkiye	Panel Eşbütünlüşme ve Nedensellik, AMG Katsayı Tahmircisi
Koçak ve Uzay (2018)	1995-2013	Yüksek, Orta ve Düşük Gelirli Ülkeler	Panel Eşbütünlüşme

Özellikle Olson (1996) ve Rodrik (1997)'in aralarında bulunduğu bağdaşma yaklaşımını destekleyen araştırmacılara göre demokrasi sağlıklı bir ekonomik büyümenin ön şartıdır. Olson (1996: 4) bu yaklaşımı, politik aktörler tüm karşılıklı kazanımlarını sağlayıncaya kadar siyasi pazarlıklarına devam etmekte olduğunu ileri sürerek

savunmaktadır. Aynı zamanda, politikacıların topluma yararlı olma çabasını arttıracığı için sosyal açıdan verimli sonuçlara neden olduğu ifade edilmektedir. Seçilen politikacılar, ekonomik gereksinimlerle örtüşmese dahi bu varsayım geçerlidir çünkü Olson (1996)'a göre, daha iyi bir siyasetçi mevcut olsaydı oylamada seçimi kazanırdı.

Şüpheli yaklaşımı destekleyen araştırmacılara göre, politika ve ekonomik gelişmenin birlikte anılmasından dolayı konuyla ilgili literatür, değişkenler arasında bir ilişki olduğunu vurgulamaktadır (Acemoğlu vd. 2008: 836). Ancak söz konusu ilişkisi ülkelerin yönetim biçimlerini ilişkilendirmek tek başına yeterli değildir. Bu durumun en önemli nedenleri arasında, ülkelerin içerisinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal yapı gösterilmektedir. Eğer demokrasi ve ekonomik büyüme arasında ifade edildiği gibi bir ilişkisi varsa bu ilişki doğrudan değil, ekonomik, siyasi vb. özgürlüklerin yanı sıra toplum refahını da kapsayarak dolaylı yoldan gerçekleşmektedir.

Tablo: 3
Şüpheli Yaklaşımı Destekleyenler

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem
De Haan & Siermann (1995)	1962-1992	Farklı Ülke Grupları	Duyarlılık Analizi
Tavares & Wacziarg (2001)	1970-1989	65 Endüstriyel Gelişmiş Ülke	Duyarlılık Analizi
Fidrmuc (2003)	1990-2000	25 Geçiş Ülkesi	Regresyon Analizi
Kriekhaus (2006)	1960-2000	Sahra-Altı Afrika ülkeler	Havuzlandırılmış EKK
Beşkaya & Menan (2009)	1970-2005	Türkiye	Engle-Granger Eşbütünlüşme
Şahin (2016)	1980-2015	Türkiye	Granger Nedensellik
Lopez & Rivera-Castro (2017)	1994-2014	79 Ülke	Havuzlandırılmış EKK

Literatür incelendiğinde, bu çalışmada ele alınan ülke grubu ve dönemin daha önce konuyla ilgili yapılan çalışmalarda araştırılmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca demokrasi ve ekonomi büyüme arasındaki ilişkisinin de Kónya (2006) panel nedensellik testi kullanılarak araştırılmadığı görülmüştür. Böylelikle ele alınan ülke grubu ve yöntem itibarıyla literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra literatürde incelenen ülke ve/veya ülke gruplarına ilişkin her üç yaklaşımı da dikkate alan çalışma sayısının oldukça az olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada çatışma, bağdaşma ve şüpheli yaklaşımları ele alınarak ilgili ülkelerde elde edilen bulguların tartışılması amaçlanmıştır.

4. Veri Seti

Demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla 1992 - 2017 dönemi ve veri seti ilgili dönem içerisinde temin edilebilen 24 gelişmekte olan ülke dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmada kullanılan demokrasi değişkeni, Freedom House ve ekonomik büyüme değişkeni Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir. Ülkeler için bağdaşma, çatışma ve şüpheli yaklaşımların geçerliliği Kónya (2006) panel nedensellik testi kullanılarak araştırılmıştır. Birim kök ve eşbütünlüşme gibi ön testler gerektirmeyen bu nedensellik testi, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate almaktadır.

Freedom House endeksi, 195 ülke ve 14 bölge için 25 gösterge değişkeni kullanılarak hazırlanmaktadır. Bu göstergelerden 10 tanesi politik haklar ve 15 tanesi sivil özgürlüklerden elde edilmekte ve 0-100 arasında puanlanmaktadır. Politik haklar seçim süreci, siyasi çoğulculuk ve katılım ve hükümetin işleyişi olmak üzere 3 alt başlık içermekte

ve en yüksek 40 puana sahip olmaktadır. Siyasi özgürlükler ise, 60 puan üzerinden ve 4 alt başlık ile değerlendirilmektedir; inanç ve ifade özgürlüğü, kurumsal ve örgütsel haklar, hukuki düzen, bireysel haklar ve kişisel özerklik. Elde edilen puanlar, 1,0-7,0 arasında bir değer alacak şekilde hesaplanarak ülkelerin demokrasi endeksini meydana getirmektedir. Bu endeks içerisinde 1,0, en yüksek politik haklar ve siyasi özgürlüklere sahip ülkeyi göstermektedir ve 7,0 ise, en düşük değeri ifade etmektedir. Freedom House, ülkeleri özgür, kısmi özgür ve özgür olmayan olmak üzere sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmada, 1,0-2,5 arasında değere sahip ülkeler, özgür; 3,0-5,0, kısmi özgür ve 5,5-7,0 özgür değil şeklinde ayrıştırılmaktadır (Freedom House, 2018). Bu durumda çalışmada yer verilen ülkelerin özgürlük statüsü tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4 incelendiğinde, ele alınan ülkeler arasında Şili'nin 94 puan ve 1 endeksine sahip olarak en demokratik ülke olduğu görülmektedir. Şili'yi 2 endeks değeriyle Arjantin (84), Romanya (81 puan), Bulgaristan (80 puan), Güney Afrika (79 puan) ve Brezilya (75 puan) takip etmektedir. Ülkeler içerisinde 6,5 endeks değeriyle özgür olmayan grupta yer alan Azerbaycan (11 puan), Çin (11 puan) ve Rusya (20 puan) gelmektedir.

Tablo: 4
Ülkelerin Özgürlük Statüsü

Ülke	Statü	Endeks	Ülke	Statü	Endeks
Arjantin	Özgür	2	Makedonya	Kısmi Özgür	3,5
Azerbaycan	Özgür Değil	6,5	Malezya	Kısmi Özgür	4
Brezilya	Özgür	2	Meksika	Kısmi Özgür	3
Bulgaristan	Özgür	2	Mısır	Özgür Değil	6
Çin	Özgür Değil	6,5	Nijerya	Kısmi Özgür	4
Endonezya	Kısmi Özgür	3	Paraguay	Kısmi Özgür	3
Ermenistan	Kısmi Özgür	4,5	Peru	Özgür	2,5
Güney Afrika	Özgür	2	Romanya	Özgür	2
Gürcistan	Kısmi Özgür	3	Rusya	Özgür Değil	6,5
Hindistan	Özgür	2,5	Şili	Özgür	1
İran	Özgür Değil	6	Türkiye	Özgür Değil	5,5
Macaristan	Özgür	2,5	Ukrayna	Kısmi Özgür	3

Kaynak: Freedom House (2018).

5. Yöntem ve Bulgular

Panel verilerde kullanılan analizler 1. Nesil ve 2. Nesil olarak ayrılmaktadır. Bu ayrımın en temel göstergesi, modelin yatay kesit bağımlılığını dikkate almasıdır. Panelde yer alan bir ülkede meydana gelen bir birimlik şokun diğer ülkelerdeki etkisini ölçmek amacıyla uygulanan yatay kesit bağımlılığı (CD) testi farklı yöntemler kullanılarak test edilebilmektedir. Bunlardan Breusch ve Pagan (1980) tarafından ve geliştirilen Lagrange Çarpan (LM) testine dayanan CD_{LM1} testi, kesit boyutu (N) sabit ve zaman boyutu (T) $\rightarrow \infty$ iken χ^2 dağılımı normal dağılıma yaklaştığını varsaymaktadır. Bu test denklem 1 ile ifade edilmektedir ve $\hat{\beta}_{ij}$ her bir kesit için hata terimleri korelasyon katsayısını göstermektedir (Nazhoğlu vd., 2011: 6618).

$$CD_{LM1} = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\beta}_{ij}^2 \quad (1)$$

Pesaran (2004) çalışmasında En küçük kareler (EKK) yönteminde hata terimleri korelasyon katsayısının ortalamasına dayanan CD_{LM2} ve CD_{LM1} testine LM test istatistiğinin

hata terimi karelerini de ekleyerek CD_{LM3} testlerini geliştirmiştir. CD_{LM2} testi, zaman boyutu kısa, kesit boyutu geniş olduğu durumlarda kullanılabilir. Ancak tersi durumda teste bozulmalar meydana gelmektedir. Bu nedenle CD_{LM3} testine kullanmak daha uygundur. Her iki yatay kesit bağımlılık testine ait denklemler 2 ve 3 yardımcıyla ifade edilmiştir.

$$CD_{LM2} = \sqrt{\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (T\hat{\rho}_{ij}^2 - 1)} \quad (2)$$

$$CD_{LM3} = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N (\hat{\rho}_{ij}) \right)} \quad (3)$$

Pesaran (2004) testlerinin tutarsız sonuçlar verdiği durumlarda daha tutarlı sonuçlar elde edilmesine imkân veren CD_{adj} testi Pesaran vd. (2008) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Teste ilişkin denklem 4 ile ifade edilmiştir. Pesaran vd. (2008), Breusch ve Pagan (1980)'nin LM testine varyans ve ortalamayı eklemektedir. Böylelikle kesit ortalamaları sıfırdan farklı olduğunda sapmalı tahminciler üretilmesine izin vermemektedir.

$$CD_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{ij}^2}}} \quad (4)$$

Panel verilerde kesitlerin eğim katsayısının homojenliğini test etmek amacıyla, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen $\tilde{\Delta}$ ve $\tilde{\Delta}_{adj}$ testleri kullanılmıştır. $\tilde{\Delta}$ testi, zaman boyutu geniş olan; $\tilde{\Delta}_{adj}$ testi ise, zaman ve kesit boyutu farklılık gösterdiği örneklem büyüklüklerinde tutarlı sonuçlar vermektedir. Söz konusu testler denklem 5 ile gösterilmektedir.

$$\tilde{\Delta} = \sqrt{N} \left(\frac{N-1\tilde{s}-k}{\sqrt{2k}} \right), \quad \tilde{\Delta}_{adj} = \sqrt{N} \left(\frac{N-1\tilde{s}-E(\tilde{z}_{IT})}{\sqrt{\text{var}(\tilde{z}_{IT})}} \right) \quad (5)$$

Demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini test etmek amacıyla Ekonomik Büyüme = f(Demokrasi) denklemi kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılık ve homojenlik testleri bu denklem dikkate alınarak hesaplanmıştır. Tablo 5 yardımcıyla gösterilen bulgulara göre, yatay kesit bağımlılık testlerinde yatay kesit bağımlılığının olmadığını ifade H_0 hipotezi ve modelin homojen olduğunu ileri süren H_0 hipotezi reddedilmiştir. Böylece, Konya (2006) panel nedensellik testi için panelin yatay kesit bağımlılığına sahip ve heterojen yapıda olması durumu sağlanmıştır.

Tablo: 5
Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
CD_{LM1}	696.113	0.000
CD_{LM2}	17.881	0.000
CD_{LM3}	16.686	0.000
CD_{ADJ}	27.963	0.000
$\tilde{\Delta}$	4.316	0.000
$\tilde{\Delta}_{adj}$	4.578	0.000

Konya (2006) panel nedensellik testi, Granger nedensellik testine dayanmaktadır. Granger nedensellik testini panel veri analizlerinde kullanmak amacıyla 3 farklı yöntem kullanılmaktadır: Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM), Hurlin (2008) yaklaşımı ve Zeller (1962) tarafından önerilen Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) modelidir. GMM yaklaşımı yatay kesit bağımlılığı dikkate alırken, eğitim katsayısının heterojen olması durumunda tutarsız parametrelerin elde edilmesine neden olmaktadır. Hurlin (2008) yaklaşımı ise, heterojenliği dikkate almasına rağmen yatay kesit bağımlılığı dikkate almamaktadır. Konya (2006) panel nedensellik testi, yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliği dikkate almaktadır. Bootstrap tekniğini kullanarak, Zeller (1962) tarafından önerilen SUR yöntemi ile kritik değerleri elde edebilmektedir (Tekin, 2012: 871; Boubtane vd., 2013: 263). Konya (2006) panel nedensellik testinde SUR yöntemi dikkate alınarak ve denklemler iki gruba ayrıştırılarak her bir kesit için çözüm elde edilebilmektedir. Denklem 6 ve 7 ile ifade edilen bu gruplar, x_t 'in y_t 'ye etkisini, diğeri ise, y_t 'nin x_t 'e etkisini göstermektedir.

$$\begin{aligned}
 y_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{mly_1} b_{1,1,l} y_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_1} c_{1,1,l} x_{1,t-1} + \varepsilon_{1,1,t} \\
 y_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{l=1}^{mly_1} b_{1,2,l} y_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_1} c_{1,2,l} x_{2,t-1} + \varepsilon_{1,2,t} \\
 &\cdot \\
 &\cdot \\
 &\cdot \\
 y_{N,t} &= \alpha_{1,N} + \sum_{l=1}^{mly_1} b_{1,N,l} y_{N,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_1} c_{1,i,l} x_{i,t-1} + \varepsilon_{1,i,t}
 \end{aligned} \tag{6}$$

ve

$$\begin{aligned}
 x_{1,t} &= \alpha_{2,1} + \sum_{l=1}^{mly_2} b_{2,1,l} y_{1,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_2} c_{2,1,l} x_{1,t-1} + \varepsilon_{2,1,t} \\
 x_{2,t} &= \alpha_{2,2} + \sum_{l=1}^{mly_2} b_{2,2,l} y_{2,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_2} c_{2,2,l} x_{2,t-1} + \varepsilon_{2,2,t} \\
 &\cdot \\
 &\cdot \\
 &\cdot \\
 x_{N,t} &= \alpha_{2,N} + \sum_{l=1}^{mly_2} b_{2,N,l} y_{N,t-1} + \sum_{l=1}^{mlx_2} c_{2,N,l} x_{N,t-1} + \varepsilon_{2,N,t}
 \end{aligned} \tag{7}$$

SUR sistemi dikkate alındığında, eğer (6) de $c_{1,i}$ değerlerinin hepsi sıfıra eşit ise, X den Y ye Granger nedensellik; eğer (6) $c_{1,i}$ değerlerinin hepsi sıfıra eşit ise, Y den X e Granger nedensellik vardır. Eğer (6) $c_{1,i}$ değerleri (7) $b_{2,i}$ değerlerinin hepsi sıfıra eşit değilse, X ve Y arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi söz konusudur. Ancak, $c_{1,i}$ değerleri (7) $b_{2,i}$ değerlerinin hepsi sıfıra eşitse, X ve Y arasında ilişki yoktur.

24 gelişmekte olan ülke ekonomisi için 1992-2017 dönemi ele alınarak yapılan Konya (2006) panel nedensellik testi sonuçları Tablo 6 yardımıyla ifade edilmiştir. Elde edilen bulgular demokrasi ve ekonomik büyüme ile ilgili 3 yaklaşım dikkate alındığında,

ülkeler arasında ortak bir yargı olmadığını göstermektedir. Arjantin, Brezilya, Bulgaristan, Endonezya, Ermenistan, Malezya, Nijerya, Peru, Şili ve Türkiye için demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Bu durumda söz konusu ülkeler için çatışma yaklaşımının geçerli olduğu ifade edilebilir. Ancak Çin, Gürcistan, Macaristan, Makedonya, Mısır, Romanya ve Rusya için bağdaşma yaklaşımı geçerlidir; demokrasi ekonomik büyümeyi pozitif yönlü etkilemektedir. Değişkenler arasında ilişki olmadığını ileri süren şüpheli yaklaşımın ise, Azerbaycan, Güney Afrika, Hindistan, Paraguay ve Ukrayna için geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Tablo: 6
Konya Panel Nedensellik Testi Sonuçları

Ülkeler	Katsayı	Test İstatistiği	Ülkeler	Katsayı	Test İstatistiği
Arjantin	-1.23126	4.0632**	Macaristan	1.50195	11.85761***
Azerbaycan	0.29364	0.7139	Makedonya	1.02011	10.7605***
Brezilya	-6.05773	182.4368***	Meksika	0.94642	6.47884**
Bulgaristan	-0.88354	3.36417*	Malezya	-1.40219	6.42335**
Çin	0.5374	4.98285**	Nijerya	-7.5192	39.79163***
Endonezya	-0.66266	46.9491***	Paraguay	0.589859	2.05669
Ermenistan	-3.79012	71.9982***	Peru	-0.344851	4.980943**
Güney Afrika	-0.577059	1.121999	Romanya	0.738260	3.972456**
Gürcistan	2.20326	59.8610***	Rusya	0.123916	2.89537*
Hindistan	-0.190473	0.41917	Şili	-1.08458	4.1066**
İran	-2.2618	57.08774***	Türkiye	-13.9326	8.47439***
Mısır	1.04065	4.68599**	Ukrayna	-0.35614	0.21275

Not: 10000 bootstrap değeri kullanılmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

6. Sonuç

Sanayileşme hareketlerinin sona ermesinden itibaren büyüme eğiliminde olan ülkeler arasındaki makas açılmıştır. Yapılan çalışmalar, ülkeler arasındaki bu farklılıkları kurumsal faktörlerle ilişkilendirmektedir. Lipsset (1959) çalışmasıyla başlayan demokrasi ve ekonomik büyüme ilişkisine ait literatür, özellikle 1980'li yıllardan sonra ampirik çalışmalara konu olmuştur. Bu bağlamda literatürde, demokrasinin ekonomik büyümeye olumsuz yansıdığını ileri süren çatışma yaklaşımı, olumlu yansıdığını ifade eden bağdaşma yaklaşımı ve değişkenler arasında ilişki olmadığını destekleyen şüpheli yaklaşım geliştirilmiştir. Bu çalışmada, gelişmekte olan 24 ülke ele alınarak, 1992 - 2017 dönemi Konya (2006) panel nedensellik testi yardımıyla incelenmiştir. Yatay kesit bağımlılığı ve heterojenliğin kabul edildiği modellere uygulanan nedensellik sonuçlarına göre, her üç yaklaşımı da destekleyen sonuçlar tespit edilmiştir.

Literatür incelendiğinde demokrasinin ekonomik büyümeye katkısının genellikle ülke grupları dikkate alınarak araştırıldığı tespit edilmiştir. Bu nedenle elde edilen sonuçlar ülke gruplarını kapsamaktadır. Ancak ülkelere özgü analiz gerçekleştiren Bozkurt vd. (2018)'nin çalışmasından elde edilen bulgular, bu çalışmada Arjantin ve Endonezya'ya ait sonuçları desteklerken; Brezilya, Çin, Hindistan ve Şili için tersi durumların geçerli olduğu göstermektedir. Ayrıca Türkiye için Beşkaya ve Menan (2009), Acaravcı ve Erdoğan (2015), Koçak ve Uzay (2017) ve Bozkurt vd. (2018) çalışmaları ile farklı sonuçlar belirlenirken; Erkuş ve Karamelikli (2016)'nin çalışmasını destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra çalışmada genel olarak ülkelerin çatışma yaklaşımını

desteklediği tespit edilmiştir. Bu durumun en önemli nedeni, gelişmekte olan ülkelerde yer alan kamu kurumların kırılğan ve ekonomik birimlere ilişkin gelişimin zayıf olmasıdır. Ayrıca hükümetler öncelikle ekonomik gelişimi hızlandırıcı politikalar üstlenmekte, demokrasinin ilerlemesini geri planda tutmaktadır. Böylece gelişmekte olan ülkeleri dikkate alan bu çalışmadan elde edilen bulgular Huntington (1968), Sirowy ve Inkeles (1990), Nelson ve Singh (1998) ve Huntington (2006) çalışmalarını desteklemektedir.

Aynı gelişmişlik seviyesinde yer alan ülkelerden farklı sonuçlar elde edilmesi nedeniyle ülkelerin gelişmişlik seviyelerin yönetim rejimlerinde etkili olduğu görüşünün geçerli olmadığı da çalışmadan elde edilen bulgular arasındadır. Ayrıca, ele alınan ülke grubunda farklı yönetim sistemlerini benimseyen ülkeler mevcuttur. Bu ülkelerden aynı yönetim biçimine sahip ülkelerin de farklı ekonomik büyüme potansiyellerinin var olmasının yanı sıra, destekledikleri yaklaşımlar değişmektedir. Bu durumda ülkelerin yönetim biçimlerine ek olarak, sosyal yapısı ve kurumsal yapının etkinliği ülkelerdeki yönetim biçimini şekillendirmekte ve ekonomik büyümeyi etkilemektedir.

Kaynaklar

- Acaravcı, A. & C. Bozkurt & S. Erdoğan (2015), "MENA Ülkelerinde Demokrasi-Ekonomik Büyüme İlişkisi", *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(4), 119-129.
- Acaravcı, A. & S. Erdoğan (2015), "Türkiye'de Demokrasi, Reel Gelir ve Dışa Açıklık Arasındaki Uzun Dönemli ve Nedensel İlişkiler", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(31), 358-370.
- Adejumobi, S. (2004), *Between Democracy and Development in Africa: What are the Missing Links?*, <http://www.worldbank.org/research/abcde/eu_2000/pdffiles/ADEJUMOBI.pdf>, 05.02.2019.
- Aghion, P. & A. Alesina & F. Trebbi (2007), "Democracy, Technology, and Growth", *NBER Working Paper*, No. 13180, 1-30.
- Altan, H. & F. Çelebioğlu (2011), "Demokrasi, Ekonomik Özgürlük ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Mekânsal Analizi: Avrupa Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 219-234.
- Barro, R.J. (1996), "Democracy and Growth", *Journal of Economic Growth*, 1, 1-27.
- Beşkaya, A. & Ö. Menan (2012), "Ekonomik Özgürlükler ve Demokrasi İle Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri İle Analizi: Türkiye Örneği", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 47-76.
- Bhagwati, J.N. (2002), "Democracy and Development: Cruel Dilemma or Symbiotic Relationship?", *Review of Development Economics*, 6(2), 151-162.
- Boubtane, E. & D. Coulibaly & C. Rault (2013), "Immigration, Unemployment and GDP in the Host Country: Bootstrap Panel Granger Causality Analysis on OECD Countries", *Economic Modelling*, 33, 261-269.
- Bozkurt, E. & A. Altın & Y. Toktaş (2018), "Democracy and Economic Growth: Evidence from Emerging Market Economies", *Economics, Finance and Politics*, 13/14, 15-32.

- Breusch, T.S. & A.R. Pagan (1980), "The Lagrange Multiplier Test and its Application to Model Specifications in Econometrics", *Review of Economic Studies*, 47, 239-53.
- De Haan, J. & C.L.J. Siermann (1995), "A Sensitivity Analysis of the Impact of Democracy on Economic Growth", *Empirical Economics*, 20, 197-215.
- De Schweinitz, K. Jr. (1959), "Industrialization, Labor Controls and Democracy", *Economic Development and Cultural Change*, 7, 385-404.
- Doğan, A. (2005), "Demokrasi ve Ekonomik Gelişme", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25, 1-19.
- Erkuş, S. & H. Karamelikli (2016), *Türkiye'de Demokrasi ve İktisadi Büyüme Arasındaki Uzun Dönemli İlişki*, <https://www.researchgate.net/publication/308779726_Turkiye'de_Demokrasi_ve_Iktisadi_Buyume_Arasindaki_Uzun_Donemli_Iliski>, 15.02.2018.
- Feng, Y. (1997), "Democracy, Political Stability and Economic Growth", *B.J.Pol.S.*, 27, 391-418.
- Fidrmuc, J. (2003), "Economic Reform, Democracy and Growth during Post-Communist Transition", *European Journal of Political Economy*, 19, 583-604.
- Freedom House (2018), <<https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2018>>, 25.02.2019.
- Galenson, W. (1959), "Introduction to Galenson, W.", in: *Labor and Economic Development*, New York: Wiley.
- Helliwell, J.F. (1994), "Empirical Linkages between Democracy and Economic Growth", *British Journal of Political Science*, 24(2), 225-248.
- Huntington, S.P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press.
- Hurlin, C. (2008), *Testing for Granger Non Causality in Heterogeneous Panels*, Mimeo, Department of Economics: University of Orleans.
- Jaunky, V.C. (2013), "Democracy and Economic Growth in Sub-Saharan Africa: A Panel Data Approach", *Empir Econ.*, 45, 987-1008.
- Koçak, E. & N. Uzay (2017), "Türkiye'de Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir Araştırma", *Yönetim ve Ekonomi*, 24(3), 705-723.
- Koçak, E. & N. Uzay (2018), "Demokrasi, Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme: Kurumların Rolü Üzerine Bir Araştırma", *Sosyoekonomi*, 26(36), 81-102.
- Kónya, L. (2006), "Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach", *Economic Modelling*, 23, 978-992.
- Kriekhaus, J. (2006), "Democracy and Economic Growth: How Regional Context Influences Regime Effects", *B.J.Pol.S.*, 36, 317-340.
- Leblang, D.A. (1997), "Political Democracy and Economic Growth: Pooled Cross-Sectional and Time-Series Evidence", *B.J.Pol.S.*, 27, 453-472.
- Lipset, S.M. (1959), "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Development", *American Political Science Review*, 53, 69-105.
- Lopes, T.H.C.R. & M.A. Rivera-Castro (2017), "Democracy, Trust and Economic Growth", *The Empirical Economics Letters*, 16(12), 1277-1286.
- Masaki, T. & N. Van De Walle (2014), "The Impact of Democracy on Economic Growth in Sub-Saharan Africa, 1982-2012", *WIDER Working Paper*, No. 2014/057, 1-16.

- Muller, E.N. (1995), "Economic Determinants of Democracy", *American Sociological Review*, 60(6), 966-982.
- Narayan, P.K. & S. Narayan & R. Smyth (2011), "Does Democracy Facilitate Economic Growth or Does Economic Growth Facilitate Democracy? An Empirical Study of Sub-Saharan Africa", *Economic Modelling*, 28, 900-910.
- Nelson, M. & R.D. Singh (1998), "Democracy, Economic Freedom, Fiscal Policy, and Growth in LDCs: A Fresh Look", *Economic Development and Cultural Change*, 46(4), 677-696.
- Olson, M. (1996), "Distinguished Lecture on Economics in Government Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor", *Journal of Economic Perspectives*, 10(2), 3-24.
- Persson, T. (2004), "Forms of Democracy, Policy and Economic Development", *National Bureau of Economic Research*, No. w11171, 1-49.
- Pesaran, M.H. & T. Yamagata (2008), "Testing Slope Homogeneity in Large Panels", *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- Pesaran, M.H. (2004), "General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels", *CESifo Working Papers*, 1233, 255-60.
- Pesaran, M.H. & A. Ullah & T. Yamagata (2008), "A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence", *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Przeworski, A. & F. Limongi (1993), "Political Regimes and Economic Growth", *The Journal of Economic Perspectives*, 7(3), 51-69.
- Rachdia, H. & H. Saidi (2015), "Democracy and Economic Growth: Evidence in MENA Countries", *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 191, 616-621.
- Rao, V. (1984), "Democracy and Economic Development", *Studies in Comparative International Development*, 19(4), 67-81.
- Salahodjaev, R. (2015), "Democracy and Economic Growth: The role of Intelligence in Cross-Country Regressions", *Intelligence*, 50, 228-234.
- Şahin, D. (2017), "Geçiş Ekonomilerinde Demokrasi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi", *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 45-57.
- Şahin, İ. (2016), "Türkiye'de 1980-2015 Yılları Arası Demokrasi, Ekonomik Özgürlük ve Yolsuzlukların Ekonomik Büyüme Etkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 317-334.
- Tavares, J. & R. Wacziarg (2001), "How Democracy Effects Growth", *European Economic Review*, 45, 1341-1378.
- Tekin, R.B. (2012), "Economic Growth, Exports and Foreign Direct Investment in Least Developed Countries: A Panel Granger Causality Analysis", *Economic Modelling*, 29, 868-878.
- Yay, G. (2002), "İktisadi Gelişme ve Demokrasi İlişkisi Üzerine Bir Sınama", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 52(1), 27.
- Zellner, A. (1962), "An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias", *Journal of the American Statistical Association*, 57, 348-368.